

IVAN ČOLOVIĆ

Politikai mítoszok – tér és idő

A hajdani Jugoszlávia politikai és társadalmi válságának éveiben – ami a föderatív állam felbomlásához vezetett, bizonyos területein pedig háborús összetűzésekbe torkolt – feltámasztották a politikai mítoszokat. A mitikus toposzok és figurák látványosan uralták a nyilvános kommunikációt. Ez teszi ki a kortárs nacionalista beszéd tematikájának és stilisztikai eszközeinek legnagyobb és legfontosabb részét.

Egyfelől olyan politikai programok és elképzelések bukkannak fel, amelyekben felvetik, megjósolják és népszerűsítik a nemzeti mítoszokat (így pl. a koszovói csatát), mivel ezek a nemzeti kohézió és mozgósítás elemeit tartósítják, valamint biztosítéka a nép fennmaradásának¹. Másfelől, bizonyos racionálisan megalapozott és pragmatikus irányú politikai eszmék – amilyen a nemzeti érdek ideája – háttérben a mitikus imagináció logikája húzódik. Mindenesetre, a politikai és társadalmi események egyik értelmezési kulcsa felkínálja a lehetőséget a szétesett, háborús Jugoszláviában életre keltett politikai mítoszok tanulmányozásához.

E kutatásomat leszűkíttem a jelenkori politikai mitológiánk egy aspektusának elsődleges, ráadásul teljességgel általános képének vizsgálatára, ami nem más, mint ezen mitológia tér- és időbeli koordinátáinak meghatározása. Emellett, tanulmányomat – kivéve néhány esetben – a szerb források anyagára korlátozom, ami elsősorban a ma szerb ellenőrzés alatt álló szerbiai és más ex-jugoszláviai médiákat érinti.

Sokak véleménye szerint, az ex-jugoszláviai konfliktusok és háborúk egyik oka az, hogy a vérengző nacionalistáknak a médián keresztül sikerült az emberekre rátukmálni a múlt kultuszát, rávenni őket arra, hogy foglalkozzanak a nemzeti történelemmel, amely szokás szerint kicicomázott. Ennek hatására elveszítették reális érdeklődésüket a jelen és a jövő szükségletei iránt. Ugyanakkor ez csak részben igaz. Bizonyos esetekben valóban azokról a törekvésekről van szó, hogy a mai perspektívából és a mai célokért megkeressék és felélesszék a kapcsolatot a történelmi múlttal. Ezáltal válik lehetővé bizonyos eszmék és elképzelések folytonossága.

Ennek ellenére úgy tűnik, a kortárs politikai kommunikációban a történelmi múltra visszatekintő felhívásnál hangosabb az uszítás, hogy kitörjünk a történelmi időből. A vérszomjas nacionalizmus beszédmódja a mostani eseményeket a jelen, a jövő és a múlt fölé helyezi, túl a történelmi idő koordinátáin. Más szavakkal, ez a beszéd egy mitikus, történelemellenes idő-érzékelést nyújt számunkra, ahol valamilyen módon megállították az időt, átváltoztatták örök jelenlétté vagy örök visszatéréssé. Például e temporalitás szerint, a szerbek mai háborúi csupán a korábbiak folytatása, pontosabban ismétlése, a vezetőik pedig inkarnálódott ősök.

¹ Pl. a költő Ivan Negrišorac (In: *Letopis Matice Srpske*, 1992, oktobar, 430.), ezt állította: „keresve a szellemiség új formáit, a szerb népnek először is meg kell újítania a régiéket”. Ebben legfontosabb a koszovói mítosz: „A koszovói mítosznak meghatározó szerepe van a szerb szellemiség alakításában, akárcsak a szerb nép fennmaradásának megőrzésében”.

E mitikus idő-percepciónak köszönhetően, a nyilvános kommunikáció területein felbukkantak, vagy inkább feltámadtak nemcsak az előző világháború harcosai (az usztasák² és a csetnikek³), hanem minden idők dicső (h)ősei, ideértve a legendás mitológiai alakokat is. Politikai és katonai vezetőinket körbevett és óvja a nemzeti történelem, folklór legfontosabb neveinek kisugárzása.

Az ősök epifániája megvalósulásának másik módja az, hogy lehetővé teszik számukra az inkarnációt a mostani vezetők és hősök személyiségeiben. Dušan, Obilić, Karadžić⁴, Hajduk Veljko⁵ válogathattak, kinek az alakjában térnek vissza a szerbekhez. Manapság erre a szerepre természetesen – amennyiben hihetünk a legbefolyásosabb médiáknak és legismertebb népi énekesnőknek – a leggyakrabban látott főnökök a legalkalmasabbak, kezdve Miloševićtől egészen Ražnatovićig⁶. A politikai mitológia sokat fáradozik azon, hogy hős apáink ne váljanak manapság munkanélküliekké: reinkarnálja az örök ellenségeiket is. Így a tévé képernyőin és újságokban felmordulnak a törökök, latinok, Mózesek és Brankovićok. Hasonlóan, a horvát médiák a tudmani rezsim ellenőrzése alatt fáradhatatlanul szuggerálják a fogyasztókat, hogy a horvát elnök hangján valójában a horvát nemzet atyái szólnak hozzájuk, Tomislav királytól egészen Jelačić Bánig.

A dicső ősök epifániája és reinkarnációja nem csak a kortárs triviális politikai propaganda meg a politikai folklórizmus jellegzetessége, hanem a ma kétségtelen politikai, tudományos és irodalmi tekintélyű emberek hivatkozási alapja is. Ők e különös tér- és idő tapasztalatnak mobilizációs és politikai értékét hangsúlyozzák, vagyis az epifánia és a reinkarnáció fenomenjét. Itt találják meg annak bizonyítékát, hogy a néplélek mélyén a nacionalista és militarista koncepciók reális alapja rejlik az etnikumok, élők, holtak, a meg nem születettek misztikus és történelmen túli kapcsolatáról.

Ennek mintájára emlegetik egyes politikusok és politikai írók (pl. R. Karadžić és D. Kalajić) a legendahősök megidézésének jelenségét a csatában. Čajkanović ezt egykor a következőképpen jellemezte: „az ősök ébresztése”. Kalajić ezt önkényesen, csak a szlovénoknál említi, fittyet hányva azokra az adatokra, amelyeket Čajkanović idéz e

² A II. világháborúban a német fasisztákkal lepaktáló, önálló horvát államért harcoló katonák. Vezérük Ante Pavelić volt. Akárcsak a csetnik „társaik” (ld. 4. lábjegyzet), különös szenvedéllyel és tehetséggel kínozták a nem-horvát és az elképzeléseikkel egyet nem értő civileket. Kilencvenes évekbeli követőik is – rációlvá katolikus hitükre – csak a halott pravoszláv lakosok iránt fejezték ki felebaráti szeretetüket. (A ford. megjegyzése)

³ Eredetileg a Szerb Királyság katonái. A II. világháborúban a megszálló németek szövetségeseiként a Nagy Szerbia projektum harcosai. Minden nem-szerbet és „kis szerb”-et lemészároltak. Talán nem is akadt olyan eset, amikor betartották volna a genfi konvenciókat. E szokásukat a kilencvenes években jelentkezett utódaik is nagy gonddal ápolták. II. világháborús vezetőjüket, Draža Mihajlovićot, a titói rendszer idején „krampuszként” emlegették. A legutóbbi balkáni vérengzések idején viszont a szerb nemzet „Mikulásává” változott. Belgrádban szobrot emeltek a tiszteletére. (A ford. megjegyzése)

⁴ Dušan, Obilić, Karadžić – szerb uralkodók. (A ford. megjegyzése)

⁵ Szerb legendás hajdú. Híres törökverő. (A ford. megjegyzése)

⁶ Nemzetközi „művészneven”: Arkan. Többnyire a szerb Crvena Zvezda futballcsapat szurkolóiból verbuválta szabadcsapatait, akikkel kifosztotta az ellenséges területeket. Háborús zsákmányaiból cukrászdát nyitott. De nem sokáig élvezhette a baklávékát. Sírját állig felgyverkezett katonák őrzik Belgrádban. (A ford. megjegyzése)

szokás más népeknél való elterjedtségéről⁷. „A hithű szlovén úgy érzi magát, akár egy szem a hagyomány láncában, mintha az ősi generációk eszméinek, tetteinek, kötelességének és felelősségének teljes jogú örököse volna. Az efféle érzelmek porondján nem csak egy ember áll, hanem vele együtt az egész nép tódul a színre. Innen származik a szlovén harcosok ősi szokása – sok emlék tanúsítja és őrzi ezt –, hogy a sata közben, a rohamokban, a megidézés és támogatás hitében, név szerint üvöltik a dicső ősoket” (*Naše ideje*, 1993. június 22.).

A pszichiáter és költő, Jovan N. Striković az etnikum egységéből és a reinkarnált ősök feltűnéséből fakadó időn kívüli érzésre felkínált egy összetett, egyszerre neurológiai és pszichoanalitikus magyarázatot. Megállapította, hogy Jung archetípus elmélete biológiailag is alátámasztható. Maga Striković sajátosan értelmezi az archetípusokat. Kulcsszerű történelmi eseményeként, elsősorban az etnikai kollektívum történelmének reprezentatív személyiségeiként fogja fel őket. Ezek örökre rögzülnek, fizikai és biológiai értelemben, a „kollektív agyhoz” tartozó egyéni központi idegrendszerként. „Egy filogenetikai törvény alapján” – írja e szerző – „a személyiség pszichikus szerkezete az ősök mentális lépcsőfokait tartalmazza, akárcsak az anatómiai szubsztrátumokért felelős elemek. A nemzeti lelki fejlődés meghatározó szintjén olyan személyiségek jelentkeznek, amelyek a maguk jelenlétével meghatározták az adott időt és a korszakot. Így ezek többé nem csak metafizikai 'szubsztanciák', hanem konkrét fizikai szubsztrátumok is. Ezek beivódtak az adott nemzet egyéneinek központi idegrendszerébe, ahol az agy exitációja és kollektivitása értelmében az ősök túléltek a 'pszichikai traumát s tortúrát', mentális engramot az anyagi nyom alakjában létrehozva.” (*Politika*, 1993. október 9.)

Ma a mitikus temporalitás, az ősök epifániája, reinkarnációja, a holtak, élők és meg sem születettek promiszkuitásának a magyarázatához s értékeléséhez leggyakrabban az áltudományos faji-biológiai örökléstanban találják meg az alapot: egyfajta mitológiai genetikában. Eszerint, amióta ugyanaz a vér csörgedez egy nemzet tagjaiban, azóta e halhatatlan vér egy nép etnikai identitását és egységét gerjeszti a náció történelmi sorsának jelenében.

Az etnikai vagy faji vér mítosza a XIX. században született Európában. Nemrég a fizikai-antropológiai kutatások égisze alatt terjedt, elsősorban a kraniometriában. Ma a racionális és tudományos megalapozottság látszatát a génekről szóló áltudományos elmélet biztosítja. Ennek értelmében a gének, mint az öröklődő tulajdonságok hordozói, őrzik és tovább adják generációról generációra a tehetséget, a kvalitásokat és a népi tulajdonságokat. A deseterac⁸ és a guszlák⁹ szerint még a szerelem is valami olyasmi, amit a gének biztosítanak. Ezt bizonygatja egy benkovaci menekült tábor gyermekeiről szóló riport szerzője. A tábor igazgatósága művészeti műsort szervezett

⁷ Vö.: „Az ősök ébresztése” (Klicanje predaka) és „Bizonyos ősi jelenségek a régi szerb vallásban” (Nekolike opšte pojave u staroj srpskoj religiji), In: Veselin Čajkanović: *Szerb mítoszok és vallások (Mit i religija u srba)*, SKZ, 1973, 237.; 269., „Az ősök ébresztésének” nyomairól ma: „Folklor és politika” (Folklor i politika), In: Ivan Čolović: *A harcos bordélyja (Bordel ratnika)*, XX vek, 1993, 34.

⁸ Népszerű szerb népköltészeti forma, tíz szótagos sorokból áll. (A ford. megjegyzése)

⁹ Arab-perzsa eredetű egyhúrú lantféle népi hangszer a Balkánon, amelyet vonóval szólaltatnak meg. (A ford. megjegyzése)

az újságíró vendégek tiszteletére. A programban gyerekek szerepeltek, köztük ötévesek is. Ez alkalommal elénekelték egy deseteracban írt verset, amely így kezdődik:

*Felvettük az SMB uniformist,
megvédjük a szülőfalunkat is.
Ó, Smoković, te szívünknek drága,
romlott usztasáktól őrzünk máma.
Hé, te fasiszta, átok anyádra,
emlékezzél Dragan Kapitányra¹⁰...¹¹*

Ez készítette a riport szerzőjét, hogy leírja a következőt: „Ők valószínűleg nem sejtik mi a deseterac, nem is használták tudatosan a vers összeállításánál, e forma velük született, beleíródott a genetikai kódjukba” (*Vojska Krajine*, 1993. április).

Az, ami előre biztosítja és garantálja Radovan Karadžić¹² úr költői sikerét, s ami ezt a karriert magyarázza, legitimálja, az az állítólagos tény, hogy ő örökölte a nagy névrokonának – Vuk Karadžić¹³ patrióta és művészi génjeit. Egy BBC-s dokumentumfilmben látható, ahogy Karadžić úr Vuk tršići szülőházában bemutatja, milyen tehetségesen játszik a guszlán. Mégis e dokumentum leghatásosabb pillanata az a jelenet, amikor a napjaink Karadžića arra hívja fel a figyelmünket, hogy az előd portréján vegyünk észre egy jellegzetességet, amely elárulja a gének csodás munkáját: az öreg Karadžić markáns állgödröcskéjét, amely a „szerencsés” utód állán is ott díszel.

A kortárs politikai mitológia különleges idő-érzékelést tesz lehetővé. Ez elválaszthatatlan a mitikus idő észlelésétől. A mitikus tér valójában a mitikus temporalitás egyetlen aspektusát emeli ki, mert a történelmi idő megdermesztésével született. Illetve a történelmi események diakronikus tengelyéről a szinkronikus tengelyre történő átcsúsztatásával jött létre.

E mitikus teret a szimbolikus helyszínek hálója képezi: monostorok, tornyok, csatamezők, szent folyók, erdők és hegyek. Mégis a sírok a fő helyszínek és mitikus topológiák. A növény kettős szimbolikájának mintájára – amely a gyökereivel lefelé, a föld felé igyekszik, az alvilág irányába, törzsével pedig a magasságba és a fényre tör – a sírok is kettős jelképiséggel rendelkeznek. A politikai mitológiában a sírok a nemzeti megújulás csíráját jelképezik. Ez a mártíromság és a halál korábbi tapasztalatát foglalja magába, valamint azokat a gyökereket, amelyek az ősök földjéhez láncolják a nemzetet.

Manapság a sír – a sír-gyökér szimbólumaként – a területért folyó etnikai háborúkban különös szerepet kapott. Ennek oka, hogy felelevenítették az etnikai terület és az etnikai jog saját territóriumon való szuverenitásának eszméjét. Ezek egyfajta morbid

¹⁰ A legutóbbi jugoszláv polgárháborúban a horvátországi krajainai szerbek katonai vezetője. Knin városában és Krajínában működött. Harcosait *knindzsáknak* nevezte el. (A ford. megjegyzése)

¹¹ „Obukli smo SMB odijelo, / branit ćemo naše rodno selo. / Smokoviću, rodno gruda naša, / branit ćemo tebe od ustaša. / Oj fašisti, jadena vam nana, / pamtićete Dragan Kapetana...”

¹² A boszniai szerb szélsőségek dicsőített vezére. Költő, pszichiáter, nemzeti hős és tömeggyilkos pszichopata. Legutóbbi kötete gyermekverseket tartalmaz: *Čuda ima, čuda nema* (Csodák vannak, csodák nincsenek, 2002). (A ford. megjegyzése)

¹³ A szerb romantika egyik meghatározó alakja. Összegyűjtötte és kiadta a népköltészeti munkákat. A szerb ábécé és helyesírás megalapítója. (A ford. megjegyzése)

geopolitikán alapulnak, lényeges részüket pedig az elődök és a szülők sírjai határozzák meg. Különbéle módon jelentkezik ma az az ábránd, hogy az is szerb föld, ahol szerb sírok vannak. Ez az eszme kiegészít és megmagyaráz egy másik jelenkori politikai jelzőt – „Minden szerb egy államban”. Ugyanis, kétségtelen, hogy a mitológiai geopolitika nem tesz különbséget az élők és holtak között, ezért az élő és holt szerbek közös etnikai terét jelenti.

Ezeknek a koncepcióknak, pontosabban a tér/idő mitopolitikai képeinek megfelel a rangok, érzelmek és eszmék változatos skálája. Jelentőségüket a mitikus koordinátákkal meghatározott politikai színen nyerik el, amit nálunk általában teljesen adekvátan „mennyei Szerbiának” hívnak. Itt a legértékesebb cselekedet nem más, mint a népért hozott áldozat, a szükséges önfeladás a nemzet fennmaradásáért – a keresztény képlet mágikus interpretációja alapján: nincs feltámadás halál nélkül. Ennek területi meggyökeresedése morbid módon zajlott le.

Itt az érzelmek közül kiemelkedő helyen az etnikai hovatartozás érzése – beleértve ennek szimbolikus kultuszát is (hagyományőrző kultúra, folklór, vallás, jelképek, népviselet) – és a mássággal, az idegennel szembeni gyanakvás áll. Eszmékről szólva meg kell említeni a nemzeti összefogásról és egységről, az etnikai lényről szóló elképzelést, amely meghatározza/elrendeli az individuális sorsokat, továbbá a nemzet genetikai tisztaságáról és morális egészségéről szóló eszményeket. Mindezek kisebb vagy nagyobb mértékben benne foglaltatnak a legfontosabb mitopolitikai elvben, a természet elvűségben.

A természet, a politikai mitológia nagy istennője, ám ez nemcsak nálunk jellemző. A történelmi időből való kilépésnek és a mitikus tér konstrukciójának igazából egy célja van: visszatérés a természethez, a természetes társadalomhoz és a természetes emberhez. A jelenkori politikai mitológia idillikus képeket gyárt. A patriarchális faluról, a parasztokról alkotott ábrándok – akiket általában valamiféle archaikus és esztétikus névvel illetnek, pl. a „pásztorok” és a „földművelők” – azokról az emberekről szólnak, akik a fizikai és morális energiáikat a földhöz, az ősök kultúrájához, hitéhez való kötöttségükből szerzik, és akik semmi esetre sem keverednek idegenekkel. Dragoš Kalajić azt állítja a szerbekről és az oroszokról mint a szláv megújulás, „a szláv kulturális forradalom” hírnökeiről és szülőiről, hogy e forradalom visszavisz a „hagyományos organikus közösség” értékeihez, azaz „megköveteli a nagy visszatérést a földhöz és a faluhoz, a vitalitáshoz, a termékenységhez, a derűhöz és az életörömhöz”. E szerző szerint a modern civilizáció nihilizmusa az utóbbi két században „a falu és a földműves kultúra szisztematikus pusztításának jegyében zajlott. A szabad földműveseket lefokozták szolgai proletárokká, akik gyökértelenek, lelketlenek, az új Babilonok kazamatáiban sanyarognak” (*Naše ideje*, 1993. július).

Hozzá hasonlóan vélekedik a publicista Momčilo Selić, aki a megváltást a természethez való visszatérésben látja. De egy szót sem ejt a faluról, sokkal inkább a természetes embert és a természetes emberi közösséget eszményíti, kezdve a családtól egészen az emberiségig. Szerinte a „természetes entitások” az „Isten által határolt individuumokon” alapulnak, a családon, a testvériségen, a törzsön, a nemzeten, a fehér fajon, az emberiségen. Eme entitások őseleme a „vérünk”. Ez az etnikailag helyes viselkedés legfőbb normája is egyben. „A kölcsönös segítséget és támogatást jelenti, függetlenül e láncolat tagjainak személyes tulajdonságaitól (a testvért akkor is segíteni kell, ha rossz emberként viselkedik, akár csak a szülőket, a rokonokat stb.)”

A harcosok összhangban élnek és cselekszenek a természettel. Morális és fizikai egészségükre hivatkozva verik a mellüket, hiszen megőrizték és megszilárdították magukban azt az ösztönös képességet, hogy gyűlöljék és lemészárolják az ellenséget. A természetes ember eszménye a paraszt és a katona erényeinek párosításával keletkezik, s a paraszt-harcos alakjában testesül meg.

A békebeli élet, a falusihoz hasonlóan eltorzítja az ember alapvető vitalitását. Ezért a gondtalan, makulátlan élet helyett egészségesebb az ellenséges támadás veszélyeivel, antagonizmussal teli élet, a harcos világa vagy a háborúra felkészült határőr. A biológus képzettségére hivatkozva, Biljana Plavšić így nyilatkozott: „A boszniai szerbek – leginkább a határmenti területeken – kifejlesztették, majd megerősítették azon képességüket, hogy megérezzék a nemzetfenyegető veszélyt és kialakítsák az önvédelmi mechanizmust. A családomban gyakran mondogatták, hogy a boszniai szerbek sokkal igazabbak a szerbiaiaknál... Én biológus vagyok, hát tudom: leginkább azok a fajok rendelkeznek az adaptáció és a fennmaradás hatalmával, amelyek állandó feszültségben élnek mások környezetében.” (*Borba*, 1993. július 28.).

Ennek az egészséges, tiszta, ellenálló, népi és harcos természetnek komoly ellenlábasa a természet tagadója. E természet-ellenesség három szinten jelentkezik a politikai mitológiánkban. Először is a családi élet szintjén az etnikailag vegyes házasságokban. Itt olyan gyerekek születnek, akik zavart keltenek a dolgok rendjében, illetve a fatális Mi és Ők szembenállás és összeütközés mitikus képzetében, amely kiélezi – ahogyan ezt mondani szokás – „a saját és az idegen vér” különbségét.

Az etnikailag vegyes házasságok gyakrabban jelentkeznek a városban, mint a falvakban. Ez az egyik oka a mai politikai mitológiának az urbánus környezettel szembeni gyanakvásának és nyílt ellenségeskedésének. De e mitológiai szemszögből, a természet megvetésének más fajtái is jellemzik a városokat: a züllöttség és a műviség. Ezek a kultúra, a vallás, a fajok, a kényelem, a demokrácia, a kozmopolitizmus és a pacifizmus összetevői¹⁴.

A természetes élet mítosza a kortárs mitopolitikai verzióban a romlott város – Szodomá és Gomorra, Babilon – kikerülhetetlen bukásának toposzát tartalmazza. Az egykori jugoszláviai városok szétrombolásának ideológiai magyarázata a következő: ez volt a természettől való eltávolodásuknak, a polgárok biológiai és erkölcsi korrumpálásának megállíthatatlan következménye. Vukovárt, Mosztárt, Szarajevót és a többi letarolt, felgyújtott, megkínzott várost, a fenti mítosz szerint, valójában a megérdemelt

¹⁴ Sreten Vujović utal néhány példára „az ősi, tekintélyes tudósaink várossal kapcsolatos nézetéről”, akik alátámasztják, hogy „a mai városellenes és nagyváros-tagadó álláspont eszmei gyökere” a romantikus nacionalizmus és a világ patriarchális felfogásában rejlik. Számunkra itt különösen a városi életmód mesterkéeltségéről, illetve „destruktivitásáról”, „elkorcsosultságáról” vagy „mechanikusságáról” szóló elképzelések az izgalmasak, amelyeket Vujović példáiában fedezhetünk fel. Ehhez hasonló nézeteket találunk Cvijić elméletében is a városi élet rossz hatásáról. Legfőképpen a „csársíknak” [török piac] balkáni népekre gyakorolt negatív példáját kritizálja: „E csársíknak” – írja a *Balkáni félszigetben* (Balkansko poluostrvo) – „romboló hatása volt az összes balkáni nemzetre. Sőt még ma is az sok területen, mivel a csársi békeidőben irányítja a társadalmat, s elsősorban belőle regrutálódott a romlott erkölcsű intelligencia: hatalmas egoizmussal, teljesen torz értékrenddel”. Hasonlóan írt a városi kultúráról Slobodan Jovanović: „a falusi társadalom menedék az életet elgépiesítő, egyoldalú városi ipari kultúra elől, amely létrehozta a kufárság túlzottan is prózai és racionális világszemléletét” (Vö.: Sreten Vujović, „Háború, város és polgárság”, *Republika*, 1993. december 16.)

Isteni büntetés érte utol. Ennek okát az egészségtelen, kozmopolita, toleráns életben látták, ami számukra egyenértékű a természetellenes fajtalankodással.

Ez a mitikus naturalizmus mesterséges tákolmánynak tekinti Jugoszláviát (az elsőt és a másodikat egyaránt). A vegyes házasságok és a városok nem csak az idegen hatalom alatti sanyarú évszázadok eredménye, hanem a jugoszláv művi csinálmánynak a következménye is: az émelyítő népi, vallási, hitbeli, nyelvi és ábécés koktél hatása. Akárcsak a városok esetében, Jugoszlávia hanyatlása sem a téves politika bukásából, hanem a természetellenes emberi közösségek végzetéből ered.

Ez a sors vár, az Apokalipszis honi új hírnökei szerint, az első számú világhatalomra is – Amerikára, mert szintúgy természetellenes konstrukció, a nemzetek feletti urak prédája. Ezek – egy újságíró szavaival – „az igazságtalanság gödrévé, új Bábellé, a világ leggyűlöltebb országává” silányították Amerikát, amely sóvarog arra, hogy mesterséges alapokon építse fel a Gonosz Birodalmát. Más szóval, az új világrend megalkotása oly módon történne, hogy az egész „világot egy öntőformába taszítaná” (Dr. Petar Pavlović, *Pogledi*, 1993. augusztus 20.).

A tér/ideő mitopolitikai elképzelésen nyugvó kortárs politikánk vázlatos bemutatásának végéhez közeledve, szeretnék néhány megjegyzést tenni a nyilvánvaló igényrel kapcsolatban, hogy ezt a mitológiát a kritikai vizsgálatnak és megítélésnek alá vessük. Legyen szó akár tudományos relevanciáról, az aktuális politikai mítoszok kritikai tanulmányozásáról vagy a társadalomnak arról a szükségletéről, hogy e mítoszokkal szembeállítsa a racionális politikai és szociális eszményeket, a politikai mitológia kritikája támaszt és biztatást kaphat attól a bírálattól, amelyet Európa, s mindennek előtt a Balkán politikai története ismer.

A politikai mitológia kritikája magába foglalja azoknak a feltételeknek a vizsgálatát, amelyekben a politikai kommunikáció elsődleges mozzanata jelenik meg, valamint az általa használt és elvárt társadalmi funkciók ellenőrzését. E tekintetben, a jugoszláviai helyzet igazolja azokat a nézeteket, amelyeket a politikai mítoszok külföldi kutatói is vallanak. Ez elsősorban arra a tételre vonatkozik, amely szerint a mitopolitikai imagináció összefüggésben áll a nagy társadalmi válságok korszakaival. A francia szociológus, Roger Bastide, a hetvenes évek elején ezt nyilatkozta: „ma az etnológusok többsége úgy véli, hogy e mítoszok a társadalmi megrázkódtatásokra, a belső struktúrák feszültségeire válaszolnak. E képernyőkre vetítik ki a különböző csoportok a maguk félelmeit...”¹⁵ Ezt a gondolatot támasztja alá Raoul Girardet is, a francia mítoszokkal és a politikai mítoszokkal foglalkozó monográfiájának összegzésében. „Az általunk kutatott mitológiai rendszerek között” – írja e szerző – „nincs olyan, amely ne kapcsolódna a társadalmi válság jelenségeihez: a történelmi forradalom folyamatainak brutális felgyorsulása, a kulturális és szociális környezet hirtelen felbomlása, a közösségek életét befolyásoló szolidaritási mechanizmusok és összetevők tönkretétele”¹⁶.

A politikai mitológia kritikájának szerepe az, hogy felismerje és megmagyarázza a mítoszok társadalmilag is hasznos funkcióit a válság idején. Ezáltal megkülönböztetve e funkciókat a mítoszok által gerjesztett effektusoktól, amelyek a vérszomjas nacionalista demagógok szolgálatában állnak. Ajánlatos figyelembe venni a jelképes társadalmi kommunikáció során az irracionális és az imaginárius. A racionalitást nem szabad az irracionalitás elfojtó erejévé tenni ott, ahol ez feltétele a szervezett társadalmi életnek.

¹⁵ Roger Bastide, *Le Réve, la Transe et la Folie*, Flammarion, Paris, 1972, 62.

¹⁶ Raoul Girardet, *Mythes et mythologies politiques*, Seuil, Paris, 1986

Az artikulálódott modern életnek megvan a saját legitim és fontos helye. Manapság az irracionális és a mitikus a helyes a mérték problémájaként jelentkeznek. A mítosz a politikai kommunikációban szétfeszítette a mérték azon határait, amelyek a társadalmi struktúra racionális és irracionális momentumainak egyensúlyát biztosították. Ez az áttörés abban a pillanatban vált lehetségessé (bizonyos értelemben pedig elkerülhetlenné), amikor a racionalitás – a társadalmi történelmünk számára eddig ismeretlen – legnagyobb méretű apálya következett be. Reméljük, hogy ez az apály, függetlenül a nagyságától, egy napon átadja majd a helyét a dagálynak.

A most taglalt szerb politikai mítoszok (itt elsősorban az etnikai nacionalizmus alakzataira gondolok) mindazzal együtt, ami bennük „barbárnak” vagy „egzotikusnak” tűnik, a mai európaiak számára már ismert tananyag. Nem kell különösebb erőfeszítést tenni a megértésükhöz – ahogyan az antropológusok a primitív népek területét vizsgálják, kilépve a saját kultúrájuk kereteiből –, átélni valamilyen specifikus szerb vagy balkáni mentalitást és így alkalmat kapjunk arra, hogy körülírjuk és megmagyarázzuk őket. A szerb politikai mítoszok egészen jól érthetőek, amikor a modern Európa politikai történelmének környezetében „olvassuk” őket. Ugyanakkor nem azt állítom, hogy ezek a mítoszok megfeleljenek az európai történelem mára már túlhaladott pillanatának, mintha egy elkésett visszhangról lenne szó. Valójában az európai jelen kontextusával való összefüggésükre gondolok.

Gyakran mondják, mivel Európa tetteivel nem szállt szembe az etnikai államok létrehozásával az ex-Jugoszláviában, így megtagadta köztársasági eszményeit. Ennek okait a hezitálásban, a rövidlátásban, az európai politika felelőtlenségében és tehetetlenségében látják, hogy képtelen megóvni az európai demokrácia érdekeit. Másrészt a periférikus európai népek sorsával szembeni közönyére vezetik vissza. Ugyanakkor a habozásnak, ahogyan az európai politika reagál a balkáni harcias nacionalizmusra, illetve a „következetlen” viselkedésének magyarázata abban rejlik, hogy Európa legfejlettebb államaiban a szerb politikai mítoszok nacionalizmusa nem csak a múlt árnyéka, hanem a jelenkori társadalmi rend egyik fontos alkotóeleme.

Jean Baudrillard szerint, a mai háborúk „etnikai tisztogatás” politikája és gyakorlata csupán Európa domináns korszellemét tükrözik. „Azt állítják” – írja Baudrillard – „amennyiben megengedjük, hogy Szarajevóban a dolgok tovább folyjanak, nemsokára mi is belekeveredünk az eseményekbe. Sőt, már nyakig benne vagyunk. Az összes európai ország az etnikai tisztogatás útján halad. Ez a valódi Európa, amely a parlament árnyéka alatt keletkezik, Szerbia pedig ennek a durva katonai alakulata. Főlöszleges emlékeztetni a passzivitásra, tehetetlenségre, mert egy olyan programról van szó, amely logikusan működik, s amelynek Bosznia csupán az új határa.”¹⁷

Nemrég látott napvilágot *A rasszizmus és a modern kor*¹⁸ c. szöveggyűjtemény, amely néhány megfigyelést tartalmaz a nyugat-európai nacionalizmus ideológiájának fontosságáról, valamint az erre épített politikai és társadalmi intézményekről. A berlini Szociológiai Intézetben dolgozó Czarine Wilpert írása olyan adatokat tartalmaz, melyek kétségtelenül arról tanúskodnak, hogy a jelenkori Németországban virágzik a megdönthetetlen etnikai identitás értéke. Ennek az ideológiának intézményes alapja a diszkriminációban van. Mindazokat célba veszi, akik nem fajtisza németek. Így a nemzeti jog az etnikai hovatartozás funkciójában nyeri el értelmét. „Sajnos” – mondja

¹⁷ „Sajnálattal nélkül”, *Borba*, 1994. február 8.

¹⁸ *Racisme et modernité*. Sous la direction de Michel Wieviorka. Editions La Découverte, 1993

C. Wilpert – „a német nemzet szakrális karaktere az örökölt egységes kultúrával nem kérdőjeleződik meg. Ez az ideológia átjárja az intézményeket, s előírja ki tartozhat hozzájuk.”¹⁹

John Rex, a warvicki egyetem professzora hasonló megállapításra jut, amikor Nagy-Britanniában és más nyugat-európai államokban vizsgálja a nacionalizmus jelentőségét. Azt kutatja, hogy mi módon hajtják végre az országban a „néger és ázsiai közösségek gettósítását”²⁰. Szerinte a Nagy-Britanniában és a többi nyugat-európai országban elterjedt iszlámellenesség rokon vonásokat tartalmaz az antiszemitizmussal. „Ma az európaiak” – írja Rex – „nagyjából az összes iszlám hívót megbélyegzik a *fundamentalizmus* címkéjével”. Levonva a következtetést azt állítja, hogy „az európai politikai gondolkodás nagyon nehezen birkózik meg a plurális kultúrájú társadalom eszméjével”. Ugyanez vonatkozik Nagy-Britanniára, ahol a kisebbségi kultúrák csak alárendelt helyzetben létezhetnek, Németországra, „ahol továbbra is él az idegengyűlölő *Volk* nacionalizmusa”, Franciaországra, ahol „a kisebbségi kultúrák fennmaradását államelleni fenyegetésként élik meg”²¹.

Tehát, az utóbbi években – a jugoszláviai válság és háború idején – felszínre került szerb politikai mítoszok értelmezéséhez a jelenkori Európa kontextusát is figyelembe kell venni. Ennek megfelelően a legnagyobb segítségünkre a politikai mitológia európai, humanista kritikája szolgál, amely leginkább a modern idők nacionalista és ezzel rokon mítoszait érinti. Valamint felhasználhatjuk a kortárs rasszistaellenes mozgalmak tapasztalatát is. A botrányos, túrhetetlen, szélsőséges üzenetek, amelyekkel e mítoszok manipulálnak, csak azoknak a változatai, amelyeket különböző európai nyelveken már régóta megfogalmaztak, ugyanezzel a jelentéssel. Ezeket Európa más vidékein talán kisebb zajjal és megrázkódtatással adják tovább, ám csábítóerejük és politikai értékük semmivel sem kisebb. A XX. század végi kaotikus, balkáni háborúskodásban, majd az ezt követő, legitimáló mítoszokban, Európa számára világosan kitűnik a jól ismert és mint láthattuk, a benne is burjánzó etnikai sterilitás örülete.

1993. december

ORCSIK ROLAND fordítása

¹⁹ Czarina Wilpert, „Les fondements institutionnels et idéologiques du racisme dans la République fédérale d' Allemagne” In: *Racisme et modernité*, 235.

²⁰ John Rex, „Stratégies antiracistes en Europe”, In: *Racisme et modernité*, 334.

²¹ I.m. 341.